

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

I. KISIM: DENEYİM / 17

II. KISIM: SOYUTLAMA / 69

ÖNSÖZ

Bu çalışma ilk yayımlandığında, Mösyö Stuart Mill bana yazma nezaketini göstermiş ve “yalnızca birkaç sayfada, kitabının felsefi bir doktrin bütünü olarak içeriğine dair bundan daha isabetli bir fikir verilemeyeceğini” belirtmişti. “Fakat,” diye ekliyordu, “siz bu bakış açısını özellikle İngilizlere özgü saymakla bence yanılıyorsunuz. Locke’tan başlayıp Hume’a karşı gelişen tepkiye kadar, XVIII. yüzyılın ilk yarısında gerçekten de İngilizlere özgüydü. Ama bu tepki, İskoçya’da doğmuş ve çoktandır Alman biçimini alarak her şeye sirayet etmiştir. Ben kitabımı yazdığımda, neredeyse görüşlerimi paylaşan hiç kimse yoktu ve bakış açımı hiç beklemediğim ölçüde bir yakınlık gösterilmiş olmakla birlikte, bugün bile İngiltere’de her deneycilik yanlısına karşı yirmi *a priori* (önselci) ve tinselci filozof bulunmaktadır.”

Bu gözlem son derece yerindedir; zira İskoç felsefesiyle ve Reid’in kitapları arasında büyümüş biri olarak ben de aynı kaniya varmıştım. Buna verebileceğim tek yanıt şudur: Bazı filozoflar vardır ki hesaba katmaya değmez; ve bunlar, İngiliz olsun olmasın, spiritüalist olsun olmasın, büyük bir kayıp olmadan göz ardı edilebilir. Elli yılda bir – daha doğrusu her yüzyılda ya da iki yüzyılda bir – gerçekten düşünen bir adam çıkar: İngiltere’de Bacon ve Hume, Fransa’da Descartes ve Condillac, Almanya’da Kant ve Hegel. Geri kalan zamanlarda ise sahne boştur; sıradan adamlar gelir ve zamanın yönelimine göre, – duyumcu ya da idealist – halk ne istiyorsa onu sunarlar.

Bunlar yeterince bilgili ve yetenekli, başrolü oynayacak beceriye sahip, eski melodileri yorumlayabilen, repertuvara hâkim, fakat gerçek anlamda yaratıcı olmayan kişiler, bestecilerin ardından gelen basit icracılardır. Şu anda Avrupa'da sahne boştur. Almanlar eski Fransız materyalizmini uyarlıyor ya da başka bir tonda yeniden düzenliyor; Fransızlar ise alışkanlıkla ve yarı uykulu bir hâlde, resmî öğretimin otuz yıldır tekrar edip durduğu gösterişli pasajları, güzel ve etkileyici sözleri, biraz sıkılmış ve dalgın bir yüz ifadesiyle dinliyor. Bu büyük sessizliğin ve bu sıkıcı figüranlar kalabalığının ortasında, bir usta sahneye çıkıyor ve konuşuyor. Hegel'den bu yana böyle bir şey görülmemiştir.

Ocak 1864.

I

Geçtiğimiz yıl, *British Association for the Advancement of Learning*¹ toplantıları sırasında Oxford'daydım ve hâlâ orada kalmakta olan birkaç öğrenci arasında zeki bir İngiliz genciyle tanıştım; kendisiyle gayet açık sözlü konuşuyorduk. Akşamları beni yeni müzeye götürüyordu; her yer örneklerle doluydu. Orada küçük dersler veriliyor, yeni aygıtlar tanıtılıyor, hanımlar da bu etkinliklerde hazır bulunup deneylere ilgi gösteriyorlardı. Son gün, büyük bir coşku içinde *God Save the Queen* marşını söylediler. Bu gayreti, bu zihinsel canlılığı, bilimin böyle örgütlenmesini, gönüllü bağışları, iş birliği ve çalışma alışkanlığını; olguları toplamak, denetlemek ve sınıflandırmak için kurulmuş, pek çok kol tarafından işletilen bu büyük makineyi hayranlıkla izliyordum. Yine de, tüm bu bolluğun ortasında bir boşluk vardı: toplantı raporlarını okurken sanki bir fabrika müdürleri kongresindeymişim gibi geliyordu bana. Bu bilim insanları ayrıntıları tartışıyor, birbirlerine teknik reçeteler aktarıyorlardı. Sanki deri tabaklama ya da pamuk boyama yöntemlerini paylaşan ustabaşları dinliyordum; genel düşünceler ise ortada yoktu. Arkadaşıma bu durumdan yakınıyordum; akşamları onun lambasının ışığında, üniversite şehrini kuşatan o büyük sessizlik içinde, bu boşluğun nedenlerini birlikte araştırıyorduk.

1 *Britanya Bilimsel İlerleme Derneği*. 2009 yılından itibaren “Britanya Bilim Derneği” (British Science Association) adını almıştır. Kaynak metinde İngilizce yazıldığı için değiştirmedik. (ç.n.)

II

Bir gün ona şöyle dedim: Sizde felsefe yok; Almanların “metafizik” adını verdikleri şeyden söz ediyorum. Bilginleriniz var, ama düşünürleriniz yok. Tanrınız size engel oluyor; o en yüce nedendir, fakat ona duyduğunuz saygı yüzünden nedenler üzerine düşünmeye cesaret edemiyorsunuz. O, İngiltere’nin en önemli şahsiyetidir, biliyorum. Üstelik bunu hak ettiğini de görüyorum. Çünkü anayasanın bir parçasıdır, ahlâkın koruyucusudur, bütün meselelerde son başvuru merciidir; kıta halklarının hâlâ başına bela olan valilerin ve jandarmaların yerini pekâlâ doldurmaktadır. Ne var ki bu yüksek makam, bütün resmî makamların handikabını taşır; bir jargon üretir, önyargılar doğurur, tahammülsüzlük getirir ve dalkavuklar yaratır. İşte yanibaşımızda zavallı Mösyö Max Müller, burada Sanskrit çalışmalarını yerleştirmek için, Vedalar’da ahlâki bir Tanrı’ya tapınmayı, yani Paley ile Addison’un dinini keşfetmek zorunda kaldı. Bundan on beş gün önce Londra’da, Kraliçe’nin insanların pazar günleri kendi evlerinde bile iskambil oynamasını yasaklayan bir bildirgesini okudum. Görünüşe bakılırsa, eğer soyulsaydım, önceden teolojik bir yemin etmeden hırsızımı mahkemeye veremezdim; aksi hâlde hâkimin davacıyı geri çevirmekle kalmayıp üstüne üstlük bir de hakaret ettiği görülmüştür. Her yıl gazetelerinizde sarayın söylevini okuduğumuzda, İlahi Takdir’in illaki anıldığını görürüz; bu ifade, bir retorik söylevinin dördüncü sayfasında ölümsüz tanrılara yapılan hitap gibi, neredeyse kendiliğinden

karşımıza çıkar. Öyle ki bir gün bu dindar cümle unutulmuştu da, özellikle onu eklemek için Parlamento'ya ikinci bir bildiri gönderilmişti. Bütün bu kılı kırk yarmalar ve ukalalıklar bana göksel bir monarşinin varlığını düşündürüyor ve tabiatıyla bu monarşi de diğerlerine benziyor; diyeceğim, inceleme ve akıldan çok geleneğe ve alışkanlığa yaslanıyor. Hiçbir monarşi kimseyi kendi hak iddialarını doğrulamaya çağırmamıştır. Üstelik sizinki faydalı, arzu edilen ve ahlâki olduğu için sizi başkaldırmaya sevk etmiyor; ona kolaylıkla boyun eğiyor, içtenlikle bağlı kalıyorsunuz; ona dokunmanın anayasayı ve ahlâki sarsacağından korkuyorsunuz. Bu yüzden onu göklerin en yücesinde, kamusal saygı gösterileri arasında bırakıyor; kendiniz ise geri çekilip olgusal sorulara, küçük ayrıntılara, laboratuvar çalışmalarına dalyorsunuz. Bitkiler topluyor, deniz kabukları biriktiriyorsunuz. Bilim başsız kalıyor; ama her şey yolunda, çünkü pratik hayat ilerliyor, dogma ise olduğu gibi yerinde duruyor.

III

– Tam bir Fransızsiniz, dedi bana; olguları bir kenara bırakıp ilk hamlede bir teorinin içine kuruluveriyorsunuz. Bilin ki bizde de düşünürler vardır; üstelik çok uzağımızda değil, hemen şurada, Christ-Church'te.² Onlardan biri, bir Yunanca profesörü; esin, yaratma ve ereksel nedenler üzerine öyle derin konuştu ki itibarı zedelendi ve görevinden alındı. Şu yeni çıkan küçük derlemeye bakınız: *Essays and Reviews*; sizin geçen yüzyıldaki felsefi özgürlükleriniz, jeoloji ve kozmogoni alanındaki en yeni bulgular, Alman yorumculuğunun gözüpekliği, hepsi özet hâlinde orada. Eksik olan şeyler de var elbet: Voltaire'in yaramazlıkları, Ren'in öte yakasından³ gelme o dumanlı gevezelik ve Bay Comte'un kaba saba nesnelliği; ki bana kalırsa, bu küçük bir kayıp. Yirmi yıl bekleyin, Paris ve Berlin'deki fikirleri Londra'da da bulacaksınız.

– Ama bu, Paris ve Berlin'in fikirleri olacak. Ya size özgü olan nedir?

– Stuart Mill.

– Stuart Mill de kim?

– Bir siyasetçi. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ne kadar kötüyse, Mill'in küçük eseri *Hürriyet Üzerine (On Liberty)* o kadar iyidir.

– Cesur bir iddia...

2 *Christ Church*, Oxford Üniversitesi'ne bağlı tarihi bir kolejdir. (ç.n.)

3 Almanya'yı kast ediyor. (ç.n.)

– Hayır; çünkü Mill bireyin bağımsızlığına, Rousseau ise devletin despotizmine varıyor.

– İyi de, bu onu tek başına filozof yapmaz. Sizin bu Stuart Mill başka nelerle uğraşıyor?

– Bir iktisatçı; fakat biliminin ötesine geçen bir iktisatçı, üretimi insana tâbi kılan, insanı üretime tâbi kılmayan biri.

– Fakat filozof olmak için bu da yeterli değil. Başka ne marifetleri var Stuart Mill'inizin?

– Bir mantıkçı.

– Güzel; ama hangi ekolden?

– Kendi ekolünden. Size söyledim, özgündür.

– Hegelci midir?

– Asla! Olguları ve kanıtları fazlasıyla sever.

– Port-Royal ekolünden mi?

– Hiç de değil; modern bilimleri gayet iyi okumuştur.

– Condillac'ı mı taklit eder?

– Hayır; Condillac sadece iyi yazmayı öğretir.

– Peki dostları kimler?

– İlk sırada Locke ve Bay Comte, sonra Hume ve Newton.

– Bir sistem kurucu mu, spekülâtif bir reformcu mu?

– Bunun için fazlasıyla zekidir. En iyi teorileri derlemek-ten, en iyi uygulamaları açıklamaktan başka bir şey yapmaz. Bilimi yeniden kurma iddiasıyla görkemli bir poz takınmaz; sizin Almanlar gibi kitaplarının insanlık için yeni bir çağ açacağını ilan etmez. Adım adım yürür, biraz yavaş ve fakat çoğu zaman ayakları yere basarak, birçok örnek üzerinden ilerler. Bir fikri kesinleştirmekte, bir ilkeyi çözümlenip sayısız farklı durumda yeniden bulmakta, çürütmekte, ayırt etmekte,